

Les primeres notícies del front

Com que el cop d'estat dels militars rebels no va triomfar, després d'uns dies d'incertesa, el que es va esdevenir va ser una guerra civil. Bàsicament, les forces nacionalistes espanyoles controlaven les possessions africanes i una bona part de l'Espanya agrícola. La República, en canvi, controlava la capital, Madrid, i les zones més industrialitzades: el País Basc, Catalunya i el País Valencià.

En el cas d'Aragó, els militars rebels ocupaven les tres capitals de província: Saragossa, Osca i Terol, i les forces republicanes ocupaven més de la meitat del territori, que limitava amb Catalunya i el País Valencià. A les illes Balears, Mallorca i Eivissa van restar del costat dels revoltats, mentre que Menorca era de la República.

Tot seguit, des de Barcelona i València van sortir columnes de milicians cap als territoris ocupats pels enemics i es va establir un front. (*Fotos 27 i 28*). L'expedició naval per a la conquesta de Mallorca a primers d'agost, (*Fotos 29 i 30*) va fracassar, com ho feren les columnes que es dirigien cap a les capitals aragoneses, el front es va estabilitzar i, de mica en mica, els serveis improvisats de primera hora es van anar consolidant: intendència, sanitat, comunicacions...

Passada l'ànsia dels primers combats, els milicians volen comunicar-se amb la família i els amics, i viceversa. La fotografia que tanca el llibre (pàg. 151), presa prop de Tardienta, a l'Aragó, n'és un clar exemple: hom hi veu els milicians passant l'estona darrere els sacs terrers, uns escrivint, d'altres menjant...

L'arxiu municipal de l'Hospitalet conserva unes quantes cartes i targetes postals escrites des del front als companys del consistori. A l'octubre, el ple el componien dotze regidors de la CNT, nou de la UGT i nou d'ERC. El nou alcalde Francesc Martínez, d'ERC, havia substituït Ramon Frontera, el qual junt amb Martí Feded, s'havien hagut d'aixoplugar sota l'emparedament del govern de la Generalitat perquè llur vida perillava si continuaven a l'Hospitalet. A més de Martínez Alves, ERC comptava amb Rius i Vila, i per la seva banda la CNT comptava amb Josep Xena, José Abella, els germans Cano...

Fotos 27 i 28. Els mitjans de comunicació recullen la sortida de Durruti i Pérez Farràs com a caps d'una columna de milicians cap a l'Aragó. El cotxe sembla conduït per un mosso d'esquadra, i està envoltat d'una multitud enfervorida i armada.

Fotos 29 i 30. Imatges de l'expedició a Mallorca. Hi veiem un escamot d'ERC i la carta tramesa des de Catalunya a Porto Cristo, dirigida a un milicià d'Estat Català, carta que mai va trobar el destinatari i que algú retornà amb un tampó lacònic: "estuvo en lista"...

Respecte de les missives, moltes d'aquestes empraven les targetes postals perquè eren econòmiques d'enviar (de fet, els comissaris polítics les oferien als soldats perquè servien per transmetre consignes polítiques, propaganda, entre el front i la rereguarda) i, en facilitar la tasca dels censors, arribaven més ràpidament als destinataris. (*Foto 31*)

Tenien l'inconvenient que tothom podia llegir-ne el contingut, cosa que obligava a adoptar figures de dicció per burlar les lectures inquisidores. Hi ha una anècdota de l'historiador Josep Benet que comenta en les seves memòries. Diu que quan la família li deia que un oncle seu havia passat l'estiu a la platja de la Barceloneta, en realitat volia dir que estava en un vaixell-presó ancorat al port de Barcelona.

Quan vaig publicar la meua obra sobre les targetes il·lustrades de la guerra civil,²⁵ vaig adonar-me que havia escrit un llibre sobre els anversos (la part il·lustrada o impresa) de les postals, i tanmateix se'n podia escriure un altre sobre els reversos, és a dir, sobre allò que soldats i famílies hi escrivien.

Les temàtiques semblaven sempre les mateixes: la salut, el temps, la manca o el retard de les respostes..., en realitat es poden llegir entre línies els estats d'ànim: l'angoixa per l'avenir, les mancances econòmiques, les notícies de morts i ferits..., àdhuc el desig mal dissimulat que acabi la guerra malgrat sigui amb el triomf dels adversaris.

Una de les targetes aquí reproduïdes (*Fotos 32 i 33*) reflecteix molt bé aquesta dualitat; comença dient que està molt bé, i que es troba a la vora del mar tot prenent banys de sol. Nogensmenys després diu: "és que et penses que ja no vindré més?..." i fineix amb un: "estic molt pessimista".

La postal du la data del 17 d'abril de 1938 i ve de Castelló de la Plana. Cal dir que justament feia dos dies que les tropes "nacionals" del general Aranda havien arribat a Vinaròs i Benicarló, tallant en dos el territori de la República. És a dir, el soldat català que escrivia

25. Vegeu MARTÍ, Ricard. *En campanya... les targetes postals de la guerra civil 1936-1939*. Barcelona: Miquel Salvatella, 2000

Foto 31. Les notícies del front arriben en forma de sobres-resposta i targetes postals.

la postal no veia gens clar que pogués tornar a l'Hospitalet "molt aviat"... , una cosa era el desig i una altra la realitat.

Com a detall, noteu que la postal arriba a la destinatària el dia 23, una setmana després, quan les targetes acostumaven a trigar pocs dies. Un signe més que les dificultats de la guerra augmentaven per als republicans.

Les cartes permetien als remitents esplaïar-se i donar més detalls, però si eren trameses pel correu, havien de passar per les mans dels censors i augmentaven els riscos d'anar a les escombraries, al foc o fins i tot de provocar denúncies i represàlies. Per aquest motiu algunes eren lliurades a mà, a algun company de permís, a alguna visita...

Fos com fos, hem trobat unes quantes missives que penso que mereixen ser rescatades per la seva significació i com a exemple del que va representar el conflicte armat per a la immensa majoria dels nostres avantpassats. Intentaré seguir un ordre cronològic per anar situant el lector en les circumstàncies en què van ser escrites.

Quan comencen a rebre's missives del front, les més abundoses són les targetes postals dobles de les Milícies Antifeixistes, les quals estaven pensades per servir d'enviament i de resposta, però com podem apreciar a la foto 38, no tothom ho entenia així, i es donen casos curiosos de remitents que omplen tots els espais en blanc i acaben ficant les targetes dins d'un sobre!

De bon començament, molts objectes postals van circular sense segells, ni franqueig, ni censura. A mesura que els fronts s'estabilitzen i es recupera un cert control per part de les autoritats republicanes, comencen a aparèixer tampons de les diferents milícies i marques d'estafeta.

També s'estableix la censura, primer a càrrec dels partits polítics organitzadors de les columnes, després la censura militar. Els segells oficials republicans es combinen amb vinyetes impreses per diversos organismes humanitaris com el SRI, la SIA, la Creu Roja. Sorgeixen les primeres targetes postals i sobres il·lustrats per part de partits i sindicats, tot plegat és d'una varietat tal que farà les delícies dels col·leccionistes durant i després de la guerra.

Dels diversos exemplars que es troben a l'arxiu Municipal de l'Hospitalet, n'he triat alguns que em semblen paradigmàtics de la varietat de comunicacions adreçades a l'alcalde, el secretari i els regidors.

L'arxiu té quatre targetes dobles, trameses probablement a finals de 1936, una d'elles està efectivament datada el 20 de novembre d'aquell any (data històrica, ja que aquell dia van morir José Antonio Primo de Rivera i Durruti i, molts anys després, Franco).²⁶

26. AMHL 101-V100-1936_059.

12 d'abril del 38
 Estimada Maria: Sabes
 que estic molt bé este hora
 de mar sense cap dolor.
 abiat ens se l'espera escriure
 si no amb Targeta perque aixis a
 rebre mes aviat Maria o abiat
 una carta del 39 perat no es sembla
 que aquest mes no vulgils coluina
 ta es que et penses que ja no
 vindre mes. si no es las molt equivoc
 cada vindre molt aviat i et pagare
 amb la mateixa moneda
 Maria no si quedeste este molt
 penimiste ja tes creure mes tar
 un altre carta per i totus estare
 mes de bone. Muna
 Sempre i sempre tan Vuel

Fotos 32 i 33. Targeta postal de campanya tramesa des de Castelló de la Plana a l'Hospitalet.

Aquesta targeta datada està enviada des de la serra d'Alcubierre (Osca), va signada per tres membres de l'ateneu republicà d'esquerra i va dirigida al *camarada alcalde*. L'adreça ens manifesta que pertanyen a la columna Macià. La columna Macià va sortir de Barcelona el 8 de setembre de 1936 i estava composta de 15 centúries (les centúries no necessàriament agrupaven 100 homes). Estava formada majoritàriament per membres d'ERC.²⁷

Ja de l'any 1937, trobem una targeta i una carta de la columna (que després apareix com a "divisió") Macià-Companyes. Aleshores estan situats a Martín del Río (Terol) i demanen que els enviïn un "auto, puix ja tinc xofer i ens fa molta falta..." i pregunten a l'alcalde de l'Hospitalet "per què no pujas a visitar-nos?" Sembla com si la guerra no hagués arribat encara.²⁸

La columna Macià-Companyes era el resultat de la fusió de la columna Macià i la columna Companyes, estava comandada pel tinent coronel Jesús Pérez Salas i la major part dels seus integrants pertanyien a ERC, el partit del president Companyes i de la majoria que governava a l'Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat. De l'Hospitalet, alguns voluntaris d'ERC i d'Estat Català del districte segon van marxar cap a Mallorca en l'expedició del capità Bayo. (*Fotos 29 i 30*)

La columna Macià-Companyes es va organitzar a primers de setembre i segons ens diu el seu cap "Se hallaba compuesta por mil doscientos hombres, armados con fusiles y cuatro ametralladoras. (*Foto 40*) Para todas estas armas existían únicamente diez cajas de municiones. Este era todo el material bélico que el partido mayoritario de Cataluña, al que pertenecía el presidente de la Generalidad, había conseguido reunir entre el inmenso armamento que existía en la región. Debido a esta escasez de armas, no pudo ser organizada una

27. Segons BERGER, Gonzalo. *Les milícies antifeixistes de Catalunya. 21 de juliol-31 de desembre de 1936*. Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, maig 2017, a l'octubre va actuar com a força mòbil per tot el front d'Aragó, i concretament a la zona d'Alcubierre (Osca), on la columna va desplaçar quatre centúries; possiblement, doncs, aquesta targeta va ser escrita o tramesa des d'allí.

28. AMHL 101_V100_1937_037_2.

columna mucho más numerosa, pues había hombres suficientes para ello”.²⁹

Gradualment la columna va anar augmentant els seus homes fins arribar als 2.500, però no van poder arribar als 2.000 fusells Mauser i mitja dotzena d'ametralladores.³⁰ La precarietat d'armament al front continuava.

En el moment d'escriure la targeta postal (4 de març de 1937), els milicians de l'Hospitalet feien servir l'estafeta d'Alcanyís i allí, aquell mateix any, el 15 de juliol, van rebre la visita del president Lluís Companys.

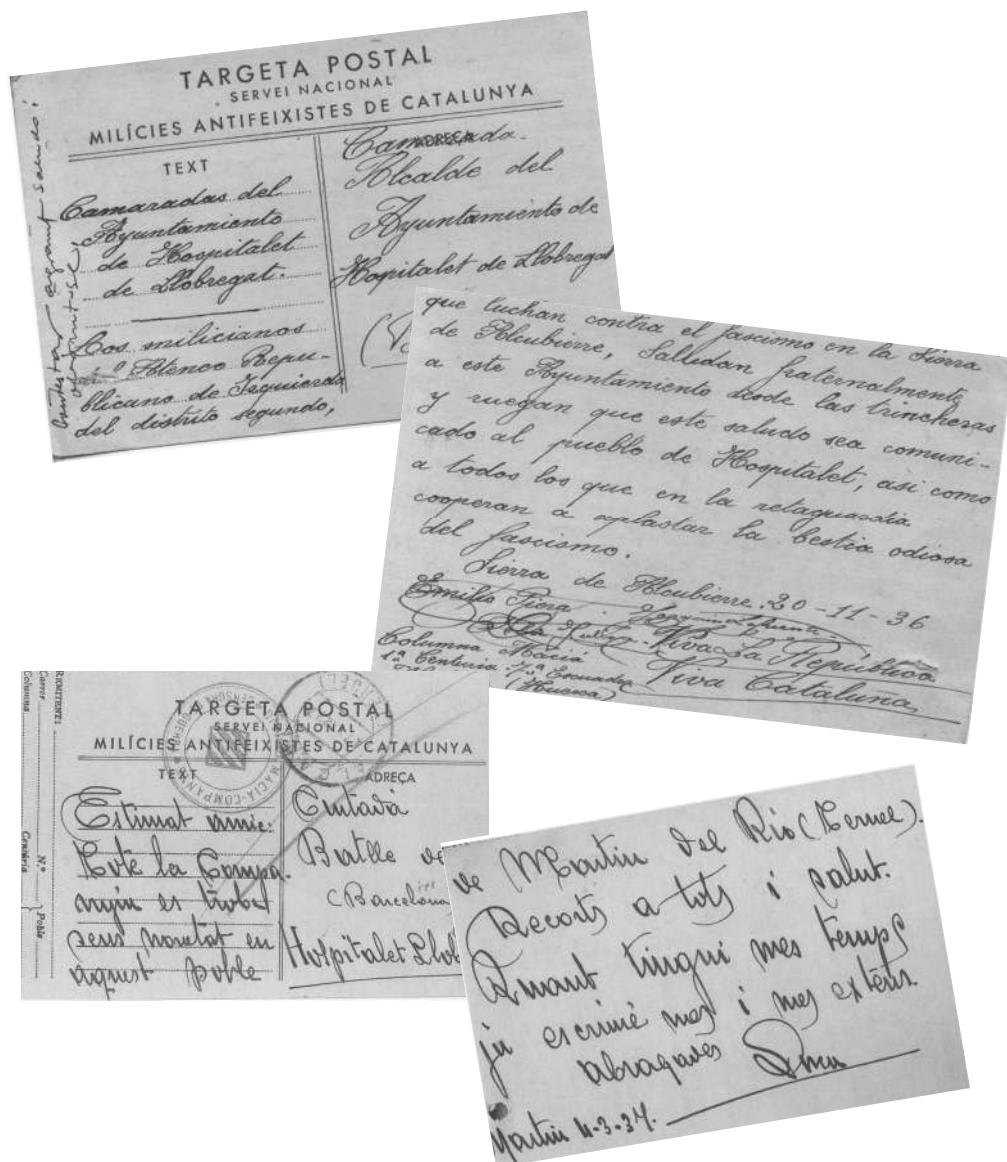
A més d'Alcanyís, on es trobava el personal administratiu i probablement els serveis de comandament, intendència, sanitat, etc., en total uns 700 homes, a partir del novembre de 1936 es van desplegar també a Montalbán (Terol) uns 1.700 milicians. A finals de desembre, la columna va participar en diverses accions a Vivel del Río, Villanueva del Rebollar i Portalrubio, amb greus pèrdues, entre elles el dia 30 la del capità Molino, un dels seus fundadors. (*Fotos 36, 37, 130 i 135*)

Altre cop, el 9 de febrer de 1937 va rebre un fort atac a Vivel del Río; la columna es va replegar i només es va poder aturar l'ofensiva enemiga amb l'ajut d'altres columnes catalanes. La columna imprimia un periòdic de campanya: *Catalunya antifeixista*. A partir de la dissolució de les milícies, la columna Macià-Companys va esdevenir la Divisió n. 30 de l'exèrcit popular regular de la República. (*Foto 42*)

De les altres dues targetes dobles que estic convençut van ser remeses l'any 1936, podem extreure'n algunes informacions. Així, una ens forneix la dada de 158 milicians a la centúria del Baix Llobregat situada al front de Belchite, sector de Casp, amb estafeta a Lésera (Saragossa) i que encara no han entrat en combat. Tot això —que faria les delícies dels espies de l'altre bàndol—, veiem que arriba a

29. PÉREZ SALAS, Jesús. *Guerra en España (1936 a 1939)*. México, 1947, p. 119.

30. Pròleg de Víctor Torres al llibre de HERNÁNDEZ F. X. i ÍÑIGUEZ, D. *La columna Macià-Companys*. Barcelona: Fundació Josep Irla, 2008, p. 10.

Fotos 34, 35, 36 i 37. Targetes postals trameses per milicians d'ERC de l'Hospitalet de Llobregat formant part de la columna Macià-Companys, escrites des del front d'Aragó a llurs companys del consistori. Noteu la resposta de l'alcalde al marge d'una d'elles. AMHL_101_V100-1936_059 , AMHL_101_V100-1937_063_2

mans del *cosegero* (val a dir, l'alcalde) Martínez, sense cap marca de la censura.³¹

L'altra targeta doble, escrita a llapis i tramesa també de l'estafeta de Lécera, ens explica que són 3 companyies, que es troben *vons de salud*, malgrat alguns indisposats per la manca de vons aliments —indirecta per mirar d'aconseguir alguna millora de la dieta— i tramet records als companys del *Cuartel Remonta* (vol dir la caserna de la Remunta, al límit amb Cornellà).

Segons la bibliografia, hi va haver una columna del Baix Llobregat, coneguda també per Guerrilleros Rojos del Llobregat. Agrupava dues centúries i va sortir el 18 de novembre cap al front. Estava formada per membres dels PSUC i la CNT de Barcelona, l'Hospitalet, Cornellà i Molins de Rei. A les acaballes de desembre d'aquell any, va quedar sota el comandament de la columna Ortiz i el mes de març va passar a formar part de la Divisió Jubert.³²

Un altre document cridaner és una fotografia (*Foto 57*) que va ser publicada a la revista *Mundo Gráfico* i en la qual podem veure un grup de milicians amb una bandera subjectada per dos d'ells. La bandera —vermella amb tota probabilitat— duu diverses inscripcions: P.S.U.C./RAMON CASANELLAS/TORRASSA/JUAN ?, i una estrella de cinc puntes amb la falç i el martell al bell mig de la senyera. El peu d'impremta diu que està feta al front d'Osca.

Berger, en la seva tesi doctoral,³³ ens parla de la columna Ramon Casanellas, com a agrupament de dues centúries, que va sortir de Barcelona cap a Maó el 6 d'agost amb el capità Bayo. Estava formada majoritàriament per elements del PSUC i la UGT. L'expedició de Bayo, amb milers d'homes del PSUC, Estat Català, etc., va desembarcar a Mallorca el dia 16 d'agost, i va ser reembarcada i retornada a Barcelona la nit del 3 al 4 de setembre.

El 4 de setembre va ser destinada al front d'Aragó, on segurament es va prendre la foto. A l'octubre va ser tramesa a Madrid, a les or-

31. AHML_101_V100_1936_059_2.

32. BERGER, *Op. cit.*, p. 134.

33. BERGER, *Op. cit.*, p. 176.

dres del capità López Tienda, i després dels combats de finals de novembre va ser traslladada al front d'Andalusia, on va ser dissolta el 22 de novembre.

Un aspecte que crida l'atenció és que al mes d'agost el seu cap era Helios Gómez, el pintor, (*Foto 47*), que llavors militava al PSUC i va tenir un paper destacat en l'expedició de Bayo a Mallorca, on va resultar ferit per la metralla.

Després, sent comissari polític a Madrid, va desertar segons uns — o fugir segons uns altres — dels homes del seu batalló que el volien matar, i, un cop a Andújar va matar un capità comunista, per la qual cosa va ser expulsat del partit.

Retornat a Barcelona, exercí de milicià de la cultura a la 26 Divisió (antiga columna Durruti).

Amb data del 16 de març de 1937, hom troba una targeta postal de campanya del regiment pirinenc n. 1, i amb el segell del segon batalló segona companyia. La targeta va ser tramesa des de Boltanya (Osca).³⁴ (*Fotos 49 i 50*)

Al llibre *El regiment pirinenc núm. 1 de Catalunya*, escrit per Jaume de Ramon i Vidal, podem llegir a la pàgina 151 com "un matí assolat del mes de març arribà el batalló a Barbastre, on dinaren i descansaren, per prosseguir a les tres de la tarda el comboi d'autocars, que portava els homes i tot l'equip fins a Boltanya, on arribaren en fer-se fosc".

A partir del 8 de març, els Pirinencs s'organitzaren en patrulles per tenir una major mobilitat i efectuaren diverses incursions en terreny hostil. (*Fotos 51 i 54*) Mentre el 1r i el 2n batalló cobrien una extensa zona dels Pirineus aragonesos, a Barcelona el 30 d'abril la caserna regimental del carrer Balmes va ser atacada per les patrulles de control i les *Juventudes Libertarias*, tot aprofitant l'escassetat d'armament i l'absència del comandant Josep M. Benet, el qual es trobava en comissió de servei a València.

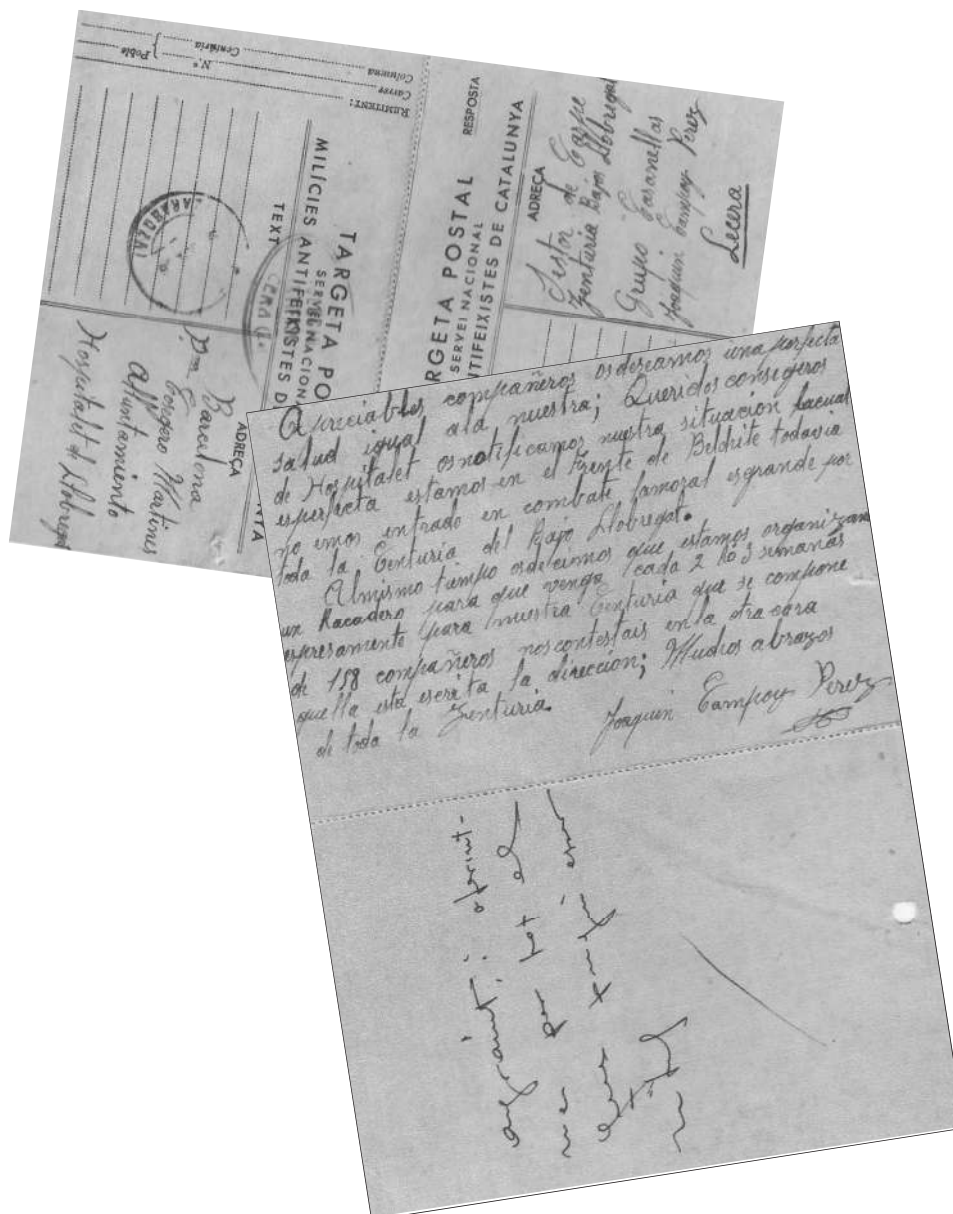
34. AMHL_101_V100_1937_063_1.

Foto 38. Postals trameses per milicians de la columna Macià-Compans (noteu les diferents tonalitats del tampó) a casa seva.

Acomplint les ordres donades pel seu comandant, els soldats i oficials que es van escapolir de la caserna es van oferir voluntaris per defensar el Govern al costat de les forces d'ordre públic, concretament el Palau de la Generalitat durant els "fets de maig".

Especial menció mereixen els dos morts, el tinent Fèlix Marimón i el soldat Domènec Jaumot, així com l'acció (amb petits obusos de morter amb el detonant a punt d'esclatar) per part dels tinentes Gausset,

Fotos 39 i 40. Postal de la centúria Baix Llobregat des del sector de Casp (front d'Aragó), amb la resposta de l'alcalde de l'Hospitalet. AMHL_101_V100-1936_059_2

Xandri i Altaba al davant de grups de policies i mossos d'esquadra contra les barricades anarquistes de la FAI-CNT i del POUM situades darrere l'ajuntament de Barcelona en els carrers de la Ciutat, Regomir i sant Miquel.³⁵

Andreu Xandri moriria després en combat a la vall de Pineta al Pirineu aragonès, no està clar si per foc amic o enemic.³⁶

El 20 de maig de 1937, la Generalitat va perdre el control de l'exèrcit, el qual passà a dependre directament del govern de la República. Va ser una conseqüència més dels "fets de maig". El regiment va ser dissolt i els seus components, integrats a la 43 Divisió, van prendre part activa en la retirada de la bossa de Bielsa cap a França. Un cop retornats a Catalunya van ser destinats a la batalla de l'Ebre.

Segons es diu al llibre de Jaume de Ramon, els 635 homes del regiment provenien de 38 poblacions de Catalunya, essent Barcelona la primera i l'Hospitalet de Llobregat la dotzena, pel que fa a nombre d'efectius. De les veïnes localitats de Cornellà i Esplugues també hi havia voluntaris, però en menors quantitats que de l'Hospitalet. La gran majoria provenien d'entitats excursionistes i moviments escoltes.

35. SEGALÀS, Alfons. *Carnet d'un milicià-soldat 1936-1939*. Barcelona: Pòrtic, 1986, p. 33-37.

36. RAMON, Jaume de. *El regiment pirinenc núm. 1 de Catalunya*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2004, p. 217-219 i LLORT, Josep. *El regiment pirinenc núm. 1 de Catalunya*, p. 83 i següents.

37. RAMON, Jaume de. *Op. cit.*, p. 69-72.

Fotos 41, 42 i 43. A dalt, portada del llibre dedicat a la columna Macià-Comanys amb la desfila a Barcelona encapçalada per dos camions amb metralladores Hotchkiss. A baix, dos cartells de l'època, l'un de les Juventudes Libertarias clamant per la manca d'armes al front d'Aragó. Noteu que les localitats esmentades pertanyien a la columna Macià-Comanys; indirectament, doncs, està acusant els governs català i espanyol de no proveir prou aquelles milícies. I l'altre, d'una representació teatral per a les tropes de la 30 Divisió —la continuadora de la columna Macià-Comanys— i el poble de Calanda (Terol).

Fotos 44, 45 i 46. Metralladora Hotchkiss en poder de les milícies anti-feixistes. L'escena de guerra va ser presa al front d'Aragó, probablement la tardor de 1936. La metralladora amb la bandera pintada de la CNT es trobava al museu militar de Montjuïc.

Fotos 47, 48 i 49. El dibuixant Helios Gómez (primer per la dreta), comandant la columna Macià-Companyes i escenes de guerra al front d'Aragó; la tercera és una fotografia de la qual el periòdic *La Vanguardia* va donar la identificació d'alguns dels presents.

16-5-37
 Volgut Company: No em fou possible
 el despediment de Rosaltes, perquè
 ens trobàvem al tren sense donar-
 nos-hi compte, esperem ho comunicarem
 als companys de primera, especialment
 al company Tintachs; jo per hauré estat
 molt bé (pasa molt panxine).
 Molt de recar a tots, fetsos estem
 al de casa; que veteu una part posada
 del teu company. Heu vist?
 Regiment Pirineu 183 8a Batallia
 2a Companyia Rosaltes (Rosa).

Fotos 50, 51, 52, 53 i 54. Targetes postals i fotografia del regiment pi-
 rinenc. Van lluitar al Pirineu d'Oscà i als carrers de Barcelona durant els
 anomenats "fets de maig" de 1937. AMHL_101_V100-1937_063_3

Foto 55. A mesura que avança el conflicte, les targetes postals esdevenen mitjans de propaganda amb dibuixos i fotografies d'autèntics artistes.

Fotos 56 i 57. Fotos de premsa del front d'Aragó, amb uns milicians de la Torrassa retratats per Agustí Centelles. Font de la Fotografia: Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, Centro Documental de la Memoria Histórica Archivo Centelles. Foto 6379

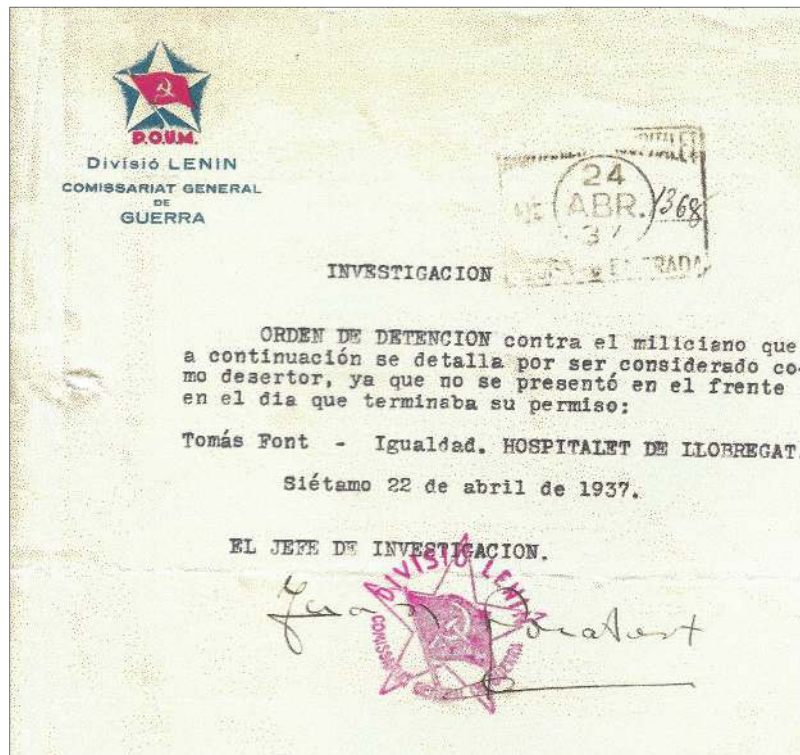

Foto 58. Carta del POUM comunicant una presumpta deserció. Observeu la data, immediatament anterior als "fets de maig". AMHL_101_K120 -1938_oficis de guerra_DF_001